

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Tolminkiemio kunigas, statytojas ir sodininkas, lietuviškojo hegzametro kūrėjas

2014-01-03

ŽURNALAS: LITERATŪRA IR MENAS

TEMA: Kristijonui Donelaičiui - 300

AUTORIUS: Astrida Petraitytė, Kornelijus Platelis

DATA: 2014-01

2014-ieji paskelbti **Kristijono Donelaičio** metais. Ta proga pokalbiui prie apskritojo stalo apie mūsų literatūros šedevrą „Metai“ pakvietėme VU prof. em. **Viktoriją Daujotytę**, filologę dr. **Dalią Dilytę**, VU prof., LMA viceprezidentą **Domą Kauną** ir architektą restauratorių dr. **Napalį Kitkauską**. „Literatūros ir meno“ redakcijai atstovavo **Kornelijus Platelis** ir **Astrida Petraitytė**.

Tolminkiemio klebonija, 1982 05 03. Domo Kauno nuotrauka

K. Platelis. „Jau saulelė vėl atkopdama budino svieta...“ – tai prisimena kiekvienas lietuvišką mokyklą baigęs žmogus. Mums Donelaitis pirmiausia – lietuvių kalbos jūra, ūmai subangavusi, sugaudusi ten, kur anksčiau plytėjo dykynė. Juk lietuvių literatūros, galinčios savo aplinkoje subrandinti tokį kūrinį, tada dar iš viso nebuvo. Tačiau Donelaitis – ne vien „Metai“. Žinome apie įvairią jo veiklą bei pomėgius, keli išlikę eilėraščiai liudija, kad jis yra rašęs ir vokiškai. Tad norėtume jus pakalbinti apie platesnį istorinį ir geografinį tiek „Metų“, tiek paties Donelaičio kontekstą.

Pradėsiu nuo gana spekuliatyvaus klausimo: kaip manote, ar rašydamas „Metus“ Donelaitis jautė, kad pradeda savo (ar be išlygų savo?) tautos literatūrą, ar tik būrus (kokia jų dalis tada mokėjo lietuviškai skaityti?) norėjo pamokyti, atvesti į doros kelią?

V. Daujotytė. Mįšlingas klausimas, ne sykį apie tai galvojau. Kai Donelaitis kalba, kad jis daug laiko praleidžia skiepydamas, akiuodamas, dirbdamas sode, o paskui gražiai lotyniškai priduria: *dandum quandoquidem etiam posteritati aliquid est* (reikia ką nors palikti ainiams), nė žodžio neužsimindamas apie giesmes, eilėraščius, lyg ir suabejoji, ar jis galvojo apie tai, kas mums šiandien svarbiausia. Mano abejonę dar padidina tai, kad lengva ranka ir, atrodo, neskaudama širdimi Donelaitis siūlo vokiškus vietų vardus vietovėms šalia lietuviškosios Romintės, paaiškindamas, kad visiems tie vardai patinka.... Tada jauti, kad jo giesmės, tekstai, – dabar sudarantys „Metus“, – yra

įskliausti tame lauke, kuriame yra pats Donelaitis. Tos giesmės tarsi kitame jo sąmonės lygmenyje, jos nepaliktos ainiams, neirašytos į palikimą...

D. Kaunas. Tolminkiemio sodininkas neabejotinai galvojo ir apie literatūrą, ir apie kitus dalykus: jis ilgai sukūrė savo „projektą“ ir jį nuolat tobulino. Pasiremčiau Veimaro literatūrinio laikraščio „Literarisches Wochenblatt“ (1818) žodžiais, kad Donelaitis buvo visų galų meistras, kadangi gamino termometrų ir barometrų, šlifavo optinius stiklus, dirbo fortepijonus, jais grojo, buvo geras sodininkas ir puikus poetas. Taip matyta iš tolo, ne šališkai. Poezija ir sodas turėjo byloti apie jį, kai jo nebebus. Galvočiau, kad Donelaitis juto savo naujoviškumą ir vertę, tik mąstė ne tokiomis kategorijomis, kaip mes įvardijame.

D. Dilytė. Ar Donelaitis jautė, kad rašo genialų kūrinį? Tais laikais intelektualus gyvenimas nebuvo toks egocentriškas kaip šiandien, kai paprastas autorius savo rašymus labai vertina. Gal Donelaitis ir nesuvokė savo didybės. Rašė, skaitė „Metų“ ištraukas, kaip žinome iš jo laiško, savo draugams, o ar ketino publikuoti, nebesužinosime.

K. P. Vis dėlto kas toji aplinka, subrandinusi „Metus“, – Karaliaučiaus universitetas, kunigo Donelaičio ganomi būrai, ano meto šviesuomenė, su kuria jis bendraudavo?

D. K. Jau seniai kaupiu medžiagą apie Donelaičio laikų Prūsijos karalystės ir jos šiaurinio kampo – Mažosios Lietuvos – šviesuomenę. Iš to, ką sukaupiau, spręščiau, kad jos atstovai gyveno ne tokį jau uždara, bet gana intensyvią gyvenimą, aktyviai komunikavo – tuo metu rašyti laiškus buvo taip įprasta, kaip mums šiandien skambinti mobiliuoju telefonu. Tačiau traukos intelektualinis centras neabejotinai buvo Karaliaučius – čia universitetas, profesūra, mąstytojai, taip pat – poetai, Donelaičiui sektini vardai (Dacho, Herderio ir kt.). Čia buvo kaupiamos didelės pavyzdinės bibliotekos. Todėl, pagyvenę Karaliaučiuje ir pastudijavę Albertinoje, tai darė ir kunigai. Buvo jaučiama ateinančių laikų dvasia. Mane, kaip knygų, bibliotekos ypač domino – kokios jos galėjo būti? Jų būta gana modernių, gausių – kelių ir keliolikos tūkstančių leidinių, priklausiusių asmenims ir mokslo įstaigoms. Pilies biblioteka kartkartėmis išpardavinėjo pasenusius, antikvarinius leidinius (net Bretkūną, Mažvydą, katekizmus prūsų kalba), kurių leidybą finansavo kunigaikščio išdas. Universiteto Teologijos fakultete buvo skaitomos lietuvių kalbos paskaitos, absolventai įgydavo rašymo, eilavimo, tegu ir mėgėjiškus, įgūdžius. Šis fakultetas buvo pagrindinis lietuviškose parapijose dirbančios inteligentijos rengimo židiny. Iš kultūros istorijos perspektyvos Donelaitį matau kaip gana gerai išsilavinusį ir žinių nuolat trokštantį žmogų. Jis išėjo Karaliaučiaus mokyklą, dar galima pridurti – ir jį šiame mieste priglaidusio brolio (juvelyro) mokyklą, kurioje išsivystė gabumai daryti muzikos instrumentus, šlifuoti stiklą... Tačiau nė per plauką neabejoju, kad jis nebūtų tiek toli pažengęs savo meistriystėse ir raštuose be geros, tiems laikams modernios bibliotekos.

Donelaičio „Metų“ pirmojo leidimo antraštinis lapas

N. Kitkauskas. Donelaitis 1731 m. (septyniolikmetis) įstojo į Karaliaučiaus katedros kolegiją, kur, be kitų dalykų, mokyta lotynų kalbos, antikinės literatūros. Nuo 1736 m. universitete jis vėl gilinosi į antikinę literatūrą, studijavo filosofiją, lotynų, graikų,

hebrajų, prancūzų kalbas. Privalomas dalykas buvo ir muzika, o jai būsimas kunigas ir poetas turėjo prigimtinių gabumų. Tai buvo aukšto mokslinio lygmens išsilavinimas, būdingas to meto Karaliaučiaus universiteto absolventams. Neatsitiktinai nuo 1740 m. šiame universitete studijavęs I. Kantas parašė pasaulinio lygio filosofinius darbus. O Donelaitis – su tuo pačiu intelektiniu potencialu, Karaliaučiaus dvasia grįžo į provincijos kaimą, į Tolminkiemį. Manau, dar studijų metais giliai įsisavinta antikinė literatūra jo sąmonėje atbusdavo bendraujant su būrais, stebint jų darbus, gamtos reiškinius įvairiais metų laikais. Juo labiau, kad Donelaitis iš prigimties buvo kūrybinga asmenybė.

D. K. Esu vartęs kelis Karaliaučiaus knygininkų XVIII amžiuje leistus knygų katalogus. Jie dideli, leidiniai suklasifikuoti pagal kalbas ir tematiką. Juose užfiksuota kone visa svarbesnė europinė literatūra. Parapijos kunigas neturėjo jokių problemų užsisakyti knygų, žinoma, jei buvo prie pinigų, tačiau Tolminkiemio parapija tikrai neskurdo. Juk Donelaitis, kaip žinome, statė įvairius pastatus, įgijo įžymaus mechaniko vardą... Jis tik savo skunduose valdžiai mokėjo dejuoti – žinojo žaidimo taisykles, kaip iš vyresnybės iškaulyti pinigų. Pateiksiu pavyzdį: ką tik Literatūros ir tautosakos instituto darbuotoja dr. Liucija Citavičiūtė Berlyno archyve surado dar nežinomą Donelaičio raštą, valdžiai pranešanti, kad kruša sunaikinusi javus. Turinys labai graudus, tačiau rezultatas nenuviliantis – gauta dosni parama.

D. D. Jokių abejonių nekyla dėl Donelaičio intelekto ir išsilavinimo. Juk žinoma, kad jis nuo vaikystės mokėsi vadinamojoje lotyniškoje mokykloje, kurioje visi dalykai dėstyti lotynų kalba ir atidžiai skaityti antikiniai autoriai. Karaliaučiaus universitetas buvo vienas iš stipriausių tarp to meto Europos universitetų, o jo profesoriai buvo dėstę ar vėliau išvykdavo dirbti į kitus universitetus, pavyzdžiui, Jenos ar Halės. Be gimtosios, Donelaitis mokėjo lotynų, senovės graikų, vokiečių ir prancūzų kalbas. Tačiau itin svarbu pabrėžti, kad poeto būta ne tik išsilavinusio žmogaus, bet ir iš prigimties imlaus technikos naujovėms meistro, smalsaus tyrinėtojo, kurį viliojo pažinimo ir atradimo džiaugsmas. Jo daryti barometrai, termometrai, laikrodžiai – naudingi buities daiktai, bet ko jis vargo šlifuodamas optinius stiklus? Kam jam mikroskopas? Jis rodo, jog poetui, matyt, labai knietėjo pažvelgti į paprastą akimi nematomą pasaulį. Nenustebčiau, jei atsirastų duomenų, kad Donelaitis buvo ir teleskopą pasidaręs, stebėjo žvaigždynus. Jis skiepijo ir akiavo obelis ir nežinia, ar nebuvo išvedęs naujų veislių, ar bent pagerinęs esamas.

N. K. Teko susitikti su Vokietijoje išlikusiais Donelaičio giminėmis (tai jau tolima atšaka). Nemažai bendravau su Lutzū Wenau (jo senelė buvo Donelaitytė), kuris entuziastingai archyvuose rinko XVIII a. dokumentus apie Donelaičių giminės atstovus, sudarinėjo gausios giminės genealoginį medį. Ši giminė jau XVII a. buvo laisvieji valstiečiai. Daugelis Kristijono Donelaičio giminaičių buvo nagingi, iškilę įvairiose srityse, įsikūrę Karaliaučiuje, Gumbinėje ir kitur. Tie moraliniai principai, kuriuos jis išreiškė kūrinuose, matyt, giminėje buvo gyvi.

D. K. Donelaičio tėvo brolis buvo Tilžės kunigas, jo paties kartos pusbrolis – kelių dvarų nuomotojas ir atmonas, brolis Fridrichas – Karaliaučiaus juvelyras. Beveik visi buvo kiek aukštesnio nei valstietiško sluoksnio nariai. Donelaitis į Tolminkiemį atkilo jau su nemaža patirtimi, studijuodamas Karaliaučiuje ir mokytojaudamas Stalupėnuose buvo sukaupęs žinių ir gebėjimų bagažą. Jo žmona Anna Regina, teisėjo duktė ir

mokyklos vedėjo našlė, taip pat galėjo jam palaikyti dvasingą ir inteligentišką aplinką. Kas dar Donelaitį rišo su platesniu, dvasiniu ir intelektiniu pasauliu? Pažvelkime į Karaliaučiaus periodiką – kai Donelaitis rašė savo „Metus“, Karaliaučiuje ėjo keli visuomeniniai laikraščiai ir literatūrinės kritikos žurnalai, kuriuose spausdintos knygų apžvalgos ir literatūros naujienų recenzijos. Periodikos vaidmenį tų laikų žmonių pasaulyje aš aukštai vertinu. Ji patikimai signalizavo apie gyvenimo kaitą, literatūros orientyrus ir permainas. Kol kas negalime įrodyti, kokie žurnalai ir laikraščiai pasiekė Tolminkiemio kleboniją, bet jų iš akių taip pat nereikėtų išleisti.

V. D. Galvoju, kad Donelaitis kūrė baltiškąją vietos, kaip žmogaus gyvenimo, modelį. Reikia ne bet kaip sodą pasodinti – reikia skiepyti, akiuoti... Juk Tolminkiemis yra aukšta vieta – Tolmino kiemas. Tolminas – dvikamienis vardas, senas, senos kilmės, sukasi jame tolio, tolumo ir minties, mąstymo vaizdiniai, jei tiesiai jų ir nejungsimė. Tolmino kiemas turi būti gražus, viskas statoma ir perstatoma, gerai sutvarkytas, prižiūrėtas sodas... Kitas lygmuo – auksarankio mechaniko. O trečias – Donelaitis, kaip kunigas, mokytojas, pamokslininkas, turįs žodžio galią. Bet kartu – ir žmogus su paslaptimi. Nepasakęs, neišsisakęs. Ir dėl kūrybos galios, ir dėl asmenybės paslapties Donelaitis vis pritraukia tyrinėtojų, rašytojų, kurie ir meniniu būdu bando praskleisti jo būdą, gyvenimo aplinkybes, mintis.

Įspūdingas, lemtingas Liudviko Rėzos priartėjimas prie Donelaičio, išvalgūs „Metų“ komentarai, juk tai tiesiog atvertas kelias tolesniems tyrimams. Reiktų minėti visą šviesiąją vokiečių tyrinėtojų gretą. Atskirai paliudyti norėčiau Vinco Kuzmicko pasiją Donelaičiui (apie tai esu jau rašiusi „Literatūrai ir menui“). Ir Dalios Dilytės įžengimas į Donelaičio pasaulį – juk irgi įvykis, kiek sąsajų su antika atverta, kiek išvalgumo parodyta.

Grižtant atgal – skaudus klausimas: ar Donelaitis turėjo tikrumo, kad tie, į kuriuos jis kreipiasi, išliks, ar bus dar lietuvių parapijų tame krašte?

D. D. „Metai“ baigiasi optimistiškai. Pričkus miršta, bet jam ir dera mirti, nes padorus epas visada pagal tradiciją baigiasi herojaus mirtimi.

V. D. O paskutinis žodis koks?

D. D. *Vargsim*. Paskutinė eilutė tokia: *Ir mes vėlei ant laukų trūsinėdami vargsim* (ŽR 682). Bet juk vargas – tai, Donelaičio nuomone, svarbiausias žmogaus egzistencijos dėsnis: *Nės be trūso Dievs mus išmaityt nežadėjo* (PL 474). Tai žinojo ir Biblija („Savo veido prakaitu valgysi duoną“ – Pr 3,19), ir antikinė literatūra („Dirbk, nes darbą dievai mums patys paskyrė“ – Hesiodas). Vargstančio žmogaus gyvenimas tą dėsni atitinka, jam džiugu tai suvokti, ir vargas tampa džiaugsmu. Todėl Donelaičio būrai smagūs mėžia mėšlą, o kupiną sunkių darbų vasarą poetas vadina miela ir linksma. Baigdamas „Metus“ Donelaitis teigia, kad lietuviai vėlei gyvens kaip gyvenę, smagius pavasarius keis karštos darbingos vasaros, riebūs rudenys, sniegingos žiemos, ir būties ratas suksis kaip sukėsis.

D. K. Pritariu optimistinei gaidai, tad neperdėkime tų dejonų. Kai baiginėjo „Metus“, Donelaitis dėliojo paskutinius gyvenimo taškus. Tada ir strėnos skauda, ir rankos dreba, ir nervai pakrikę. O čia dar pasileidę prancūzai ir vokiečiai po kojomis pinasi, iš kurių lietuvininkai pavyzdį ima...

N. K. Būrų vargstamas vargas, jų gyvenimas Donelaičiui buvo savas – jau vien iš to galime spręsti, kad iš Tolminkiemyje klebonavusių 23 ar 24 kunigų vienintelis buvo geras statybininkas, užsiėmė kapitalinėmis statybomis: jo iniciatyva pastatyta bažnyčia, našlių namas, klebonija (išlikusi iki Antrojo pasaulinio karo). Jis juk buvo to krašto žmogus.

F. Tecnerio užrašas: „Lazdynėlių savininkų namo veranda Donelaičio šventei, 1896 m. balandžio mėn. [8 d. – D. K.] 1. Lazdynėlių savininkas fon Belovas, 4. jo broliai, dvarininkai, 5. jo motina, 6. jos bičiulė, 2. Tolminkiemio kunigas Fraibergas, 5. jo vaikai, 3. Martynas Jankus iš Bitėnų, 7. ponia fon Belov, gimusi fon G(?), 8. Belovų iš Serpentų sūnus (Serpentai buvo 4,7 km nuo Gumbinės – D. K.), 9. Dvaro savininkas X. Manęs nėra, nes aš fotografuoju.“ Nuotrauka iš D. Kauno rinkinių

D. D. O kas Donelaičiui yra šventė? Turiu galvoje ne „Metuose“ pavaizduotas ar minimas kaimo, šeimos, religines šventes. Jos, žinoma, irgi svarbios, bet itin įdomu yra tai, kad poetas sako, jog vaikai švenčia vaikystę, jaunuoliai – jaunystę, o visi *mes vėl linksmi pavasarį švenčiam* (PL 93). Be pavasario, dar švenčiama vasara ir riebūs ruduo. Šiuos metų laikus švenčia ne tik žmonės, bet ir varlės su paukščiais. Tik žiemos niekas nešvenčia. Taigi šventė Donelaičiui reiškia gamtos ir žmogaus gyvybingųjų jėgų proveržį, pulsavimą, veikimą ir egzistencijos džiaugsmą.

V. D. Jaučiu dar kažką likus, nesuvedamo į žinomus ryšius. Štai jo 1766 metų įrašo vertimas: „Mano mielas skaitytojau. Pažiūrėk, kai aš jau seniai būsiu miręs rašinių užpakalinėje pozityvo dalyje į altoriaus pusę. Ten rasi melsvą skydelį, kurį aš pats užrašiau.“ Labai juk norėtume žinoti, kas ten buvo užrašyta. Kas galėjo būti taip slaptai pranešta?

Donelaitis – viena iš mūsų genialiujų asmenybių, retenybių retenybė. Kaip muzikos instrumentų gamintojas juk turėjo būti ir aukščiausio muzikalumo žmogus. Dar prisiminkime Tolminkiemio precentoriaus Schulzo įrašą apie Donelaičio mirtį, kad tai buvo žmogus „ne pagal šio pasaulio madą“. Mes jį regime būtent pagal to pasaulio madą, pagal aukštus to laiko matus. Bet šalia buvęs sako – kitoniškas žmogus, kitaip matęs, kitaip gyvenęs... Ta linija mane veda prie to paslapties skydelio, to įrašo. Genialaus žmogaus palikime visad yra ir slaptų linijų, kurios nukreipia į kūrybos lauką, kitokią pasaulio jutimą. Jis žinojo, kur pasiskusti dėl neteisybės, bet – išmanė ir šio pasaulio tuštybę, praeinamybę.

D. K. Bet reikia sutikti, kad Donelaitis buvo ir žemiškas. Gal ir jautrus, bet manau, kad jis greičiausiai iš prigimties buvo cholerikas, galėjo ir supykti, ir nesusivaldyti... Dėl to skydelio su užrašu mistifikacijos neižvelgčiau, tai daugiau mūsų noras suteikti jo gyvenimui paslaptį ar romantikos. Kur būtent, Viktorija, radot šį įrašą?

V. D. Archyvinuose dokumentuose, kurie paskelbti „Raštuose“.

D. K. Tetzneris, kuris Tolminkiemyje lankėsi ir pradėjo tyrinėti Donelaičio archyvinius įrašus, lentelės nepastebėjo. Pagaliau, pats klebonas arba precentorius būtų parodęs. Neabejoju, kad, jei tik būtų tokią lentutę išvydęs, nebūtų praleidęs nepaminėdamas. Manau, kad toje lentelėje galėjo būti kokių nors žinių apie vargonus, gal dedikacinis įrašas ainiams, pagamintas paties Donelaičio meistriška ranka. Palyginkime su jo

pastangomis palikti rašytines žinias pastačius bažnyčią.

V. D. Aš vis pagalvoju: kilmingas pavadinimas – Tolminkiemis! Tolmino kiemas... O kodėl Donelaičiui iš to aukšto pasaulio belieka Vyžlaukis?

D. D. Vyžas Donelaitis labai vertino. „Metuose“ jis aiškina, kad tai – lietuvių tautinis apavas, išsižadantys vyžų yra neviežlybi... Vyžlaukis, manau, reiškia tą patį, ką ir Lietuva... Gal tos kilmingumo-nekilmingumo priešpriešos tarp vardų „Tolminkiemis“ ir „Vyžlaukis“ Donelaitis ir neįjautė? Jis kvietė būrus didžiuliuoti tu, kad gyvena Vyžlaukyje, kad avi vyželes, o ne vokišką apavą.

D. K. Bet tai jau buvo gana vėlyvas laikas vyžas apgailėti. Juk Prūsijos karalius seniai buvo išleidęs įsakymą: „Tas, kas ateis į Karaliaučių apsiavęs vyžomis, bus plaktas ant subinės dešimt kartų.“ Nors ir su rykšte, tokios pamokos darė didelę teigiamą įtaką ir lietuvių mąstymui bei gyvensenai.

D. D. Donelaičiui nedarė. Pacituosiu: *kurs užgimdams būru prasidėjo, / Gėdėtis vyželių būriškų neprivalo* (ŽR 475-476). Lygiai taip pat jis ragino nesigėdyti savo darbų: *mums nereik nusigėdėt, / Kad mes, būriškus jau vėl nusitverdami darbus, / Mėšlus rausim ir laukus įdirbdami vargsim.* (PL 468-471).

D. K. Vienas dalykas poezija, kitas dalykas – realus gyvenimas. Koks buvo Donelaičio, kaip bendruomenės vedlio, vaidmuo? Esu tikras, kad jo klebonijos durų vyriai nerūdijo, žmonės lankė su įvairiais bažnytiniais ir pasaulietiniais reikalais. Čia net buvo tvirtinami dokumentai: kunigo parašas galiojo privataus ir oficialaus turinio raštuose. Jis net turėjo savo asmeninį antspaudą su gana įmantriu piešiniu. O tai jau aukštesnio matymo ir reikšmės dalykas!

1930 m. atvirukas iš D. Kauno rinkinių

V. D. O kaip šiame kontekste atrodo jo krikštų įrašų komentarai?

D. D. Čia galima pietizmo įtaka, kurios, kaip teigiama, apstu „Metuose“.

V. D. Neabejotinai – ir „Metuose“, ir Donelaičio laikysenoje.

D. D. Pasakėčiose, matyt, irgi. Štai pasakėčia „Lapės ir gandro česnis“, kurios siužetas žinomas jau du tūkstančius metų, ji daug kartų pasakota įvairių tautų autorių. Visi jie teigia, jog atsiliepiama taip, kaip šaukiama, kitiems kasantis duobę kasėjas paprastai įgriūva ir pats. Vienintelio Donelaičio gandras, nepasivaišinęs lapės pabertomis kruopomis, nekeršija, nekviečia lapės vaišių, ji pati po kelių mėnesių atbėga dejuodama, kad yra tris dienas neėdusi. Gandrą tada apima keršto protrūkis: jis numeta varlę. Ir štai morale Donelaitis pasmerkia ne tik lapę, bet ir gandrą, nes jis nemyli savo artimo, nepavalgydina alkano priešininko. Taigi moralės kartelę Donelaitis iškelia labai aukštai. Čia irgi galima įžvelgti pietizmo įtaką.

V. D. Pasakėčių moralai labai gražūs. Bet krikšto įrašai – kas kita: „triskart kekšė“, „kekšės vaikas“... Lyg ir nė vieno, kas būtų pagirtas.

D. D. Pasakėčias, kai kurių tyrėjų manymu, jis skaitė bažnyčioje, gal skaitė ir

draugams. O tie įrašai juk ne publikai, labiausiai – įpėdiniui...

V. D. Atsivertė kita įdomi tema – įpėdinis, įpėdinystė... Nėra kito mūsų kultūros, literatūros žmogaus, kuriam tai būtų taip svarbu: „Mano įpėdini...”

D. D. Bet ar koks nors, pavyzdžiui, Valtarkiemio kunigas niekada nėra parašęs lygiai to paties – tam, kuris dirbs po jo? Juk perduodami ir moraliniai principai, ir ūkio reikalai.

V. D. Vadinasi, įpėdinystė – tik bažnytinė?

D. K. Tai ir savotiškas Donelaičio dienoraštis, rašytas iš vidinių paskatų. Nesvarbu, kad jis adresuotas „įpėdiniui”.

D. D. Čia rašyta „successor”, „pakeitėjas”, tai ne juridinis terminas „heres” – įpėdinis-paveldėtojas.

V. D. O ta gražioji citata, kuria Just. Marcinkevičius pradeda savo poemą „Donelaitis”: „Mano įpėdini, tegu tavo sūnūs laiku išmoksta...” Bet juk tai ne visai citata, visa būtų tokia; „Tegul tavo sūnūs, jeigu jų turėsi ir norėsi paskirti teologijai, laiku išmoksta gerai lietuviškai, kad galėtų tinkamai vadovauti parapijai lietuvių kalba.” Kad lietuviškoje parapijoje nepatirtų gėdos... Vadinasi, tokia įpėdinystės reikšmė, ir išmokti gerai lietuviškai reikia tik dėl kunigystės. Tada ir mūsų vis pabrėžiamas lietuviškasis Donelaičio sąmoningumas yra tik tarnybinis.

D. D. Liuteronų kunigo pareigos – ne tik bažnyčios apeigos, tai ir visos parapijos auklėjimas, vedimas. O „Metuose” lietuviškumą jis labai pabrėžia. Pavyzdžiui, sveikatos jis linki *kožnam, kurs mūsų Lietuvą garbin / Ir lietuviškai kalbėdams baudžiovą seka* (VD 6-7).

A. Petraitytė. Gal stabtelėkim ties tuo laikotarpiu: XVIII amžius, Prūsija ir Prūsų Lietuva; jau įvykusi 1736 m. švietimo reforma, įvedusi privalomą mokymąsi 7-14 metų vaikams; jau po Didžiojo maro, vokiečiakalbiai kolonistai atvykę į ištuštėjusius ūkius – tad koks lietuviybės dėmuo, kiek Donelaičiui svarbi lietuviybė, koks lietuviybės-vokietybės santykis?

V. D. Man atrodo, kad gyvenimiškose orientacijose Donelaitis, kaip ir jo šeima, buvo ištikimas Prūsijos valdinys. Jokios pabrėžiamos lietuviškumo pozicijos. O „Metuose” lietuviškumas, kaip tam tikra pasaulėvoka, kaip principai, yra labai ryškus. Tarsi tame realiame gyvenime yra kitas gyvenimas, kur lietuviškumo, savumo, genties, papročių, kalbos dimensija įgauna tikrą gyvybę.

A. P. Prūsų lietuviui – bet kokio lygmens, ne tik Donelaičio – manau, tos prieštaros tarp Prūsijos pavaldinystės ir prigimtinio lietuviškumo nebuvo.

D. K. Ir negalėjo būti – Prūsijos valdžia dar nesiėmė valstybinės nutautinimo politikos. Prūsijai reikėjo gerų, išradingų darbininkų, galinčių papildyti ir kariuomenę, ir savo mokesčiais karališkąjį išdą. Jokia valstybė tuo metu dar nesiėmė nutautinimo politikos. Savo antspaūdą, žinoma, uždėjo civilizacijos pažanga. Dėl naujovių pergyveno ir Donelaitis. Lietuviškumo riba Prūsijos karalystėje traukėsi iš pietų ir dėl tragiškų XVIII

amžiaus pradžios maro pasekmių; jo parapijoje lietuviai besudarė gal trečdalį gyventojų.

Mažosios Lietuvos sudarytas Kristijono Donelaičio 200-ųjų gimimo metinių minėjimo komitetas. Pirmoje eilėje iš kairės: pirmininkas dr. Vilius Stepulaitis, spaudos komisijos narys, Enzys Jagomastas, pirmininko pavaduotojas dr. Vilius Gaigalaitis, sekretorius Jokūbas Stiklorius. Rambynas, 1913.

D. D. Donelaičio kūryboje apstu XVIII a. atgarsių. Tuomet sklido socialinių sluoksnių panaikinimo idėjos, būsimos Prancūzijos revoliucijos šauklės. Donelaitis pasisakė prieš luomų panaikinimą, gal dėl kitų priežasčių, o gal todėl, kad buvo kunigas ir laikėsi NT: „Kiekvienas žmogus tebūna klusnus viešajai valdžiai, nes nėra valdžios, kuri nebūtų iš Dievo, o kurios yra – tos Dievo nustatytos“ (Rom 13,1). „Vergai, esantys po jungu, telaiko savo šeiminkus vertais visokeriopos pagarbos, kad nebūtų peikiamas Dievo vardas ir mokymas“ (1 Tim 6,1). Kitas įdomus dalykas – apšvietos idėjos jo kūryboje. Tarkim, pasakėčia „Rudikis jomarkininks“: šuo atbėga į turgų, jis ten gauna į kailį, nes vis ką nors siekia nugvelbti. Čia itin akcentuojama mintis, kad deramą elgseną nulemia protas ir supratimas. Visame kūriniame tekste su mąstymo bei protavimo procesu yra susiję 17 žodžių („glūpas“, „mislyti“, „durnai“, „dingoti“, „protas“ ir kt.). Šuo blogai elgiasi todėl, kad jam trūksta proto. Donelaitis morale pabrėžia, jog žmogus, nesivadovaujantis jam duota galimybe elgtis protingai, arba, pasak Kanto, nesiryžtantis elgtis protingai, nusirita ligi gyvūno. Vadinasi, Donelaitis šioje pasakėčioje išsako tą pačią, kaip ir Kantas, apšvietos amžiui būdingą proto aukštinimo idėją. Taigi Donelaitis puikiai jautė ir žinojo svarbiausius savo laikų procesus.

D. K. Koks gi buvo XVIII amžius tame krašte? Taip, čia pynėsi sparčiai modernėjantis laikas ir erdvė. Ir Donelaičio skundai kartais atrodo kaip vėluojančio seno žmogaus dejonės, kuris ne viską gali aprėpti, ne viską suvokti, ne viską priimti, ne viską sveikinti, kas pavargusiam kūnui ir sielai nemiela... Prūsijos ūkis kilo sparčiai, valstybė stiprėjo, švietimas ugdė darbščius ir kūrybingus žmones: jau 1736 metais įvestas privalomas pradinis mokymas. Regis, Ostermeyeris rašė, kad XVIII a. pabaigoje Prūsijoje nebebuvo neraštingų žmonių. Štai pažiūrėkim į Tolminkiemio apylinkes: gretimuose Kiautuose stovi popieriaus gamykla su modernia technika, joje dirba jauni, kartais padykę ir Tolminkiemio ganytojo nervus gadinantys žmonės. Susisiekimas geras, statomi keliai, apsodinami medžiais, veikia pašto stotys, gabenamas paštas. Skaičiau Prūsijos valdžios įsakymus, leistus lietuvių ir vokiečių kalba. Stebėjau, kaip sutvarkytas socialinis gyvenimas: ubagai turi būti pavietavoti ubagynuose (žymiausias – Tepliuvos), seni kareiviai privalo gauti po talerį, o jei „merga pasigavo“ – kaimas ją išlaiko, niekas nedrįsta jos paliesti, o jei žinomas kaltasis, tai jis turi skirti išlaikymą, jei dar skatintų kūdikį žudyti – jam turi būti nukirsta galva... Visa tai gerokai prieštarauja Donelaičio aimanoms, kad nieko nedaroma... Donelaitis buvo visoks.

N. K. Pastebėjau, kad mano sutikti Donelaičio giminės palikuoniai šiandien laikosi nuostatos: XVIII amžius tame krašte buvo pozityvus, galėtų būti ir dabar pavyzdys, juk XIX amžiuje Rytų Prūsija suklestėjo... Bet pats Donelaitis smerkė atvykėlių papročius. Atvykėliai (kaip ir pokariu Lietuvoje) – dažniausiai savo krašte neprigiję žmonės, jie galėjo skleisti neigiamą pavyzdį. Žinoma, zalcburgiečiai kėlėsi vedami ir tikybinių motyvų.

A. P. Tarp atvykėlių ir dominavo zalcburgiečiai, kiti dėl protestantiško tikėjimo savo krašte persekioti...

V. D. Jei kalbame apie tikėjimą, galime prisiminti, kad Donelaitis buvo gana kritiškas reformatams, o galiausiai pasako: „tarp reformatų yra gerų žmonių, kaip ir tarp liuteronų – visiškų bedievių. Per trisdešimt metų aš tai patyriau“. Tokia rupi ši jo mintis. Ir tokia tikra.

Beje, šiemet – 270 metų, kai 1743-aisiais Donelaitis buvo įvesdintas į Tolminkiemio parapiją. Jis sukūrė tos vietos aurą, kurią jūs, gerbiamasis Napaly, ypač gerai jautėte, padarėte, ką galėjote... Galėjote savo akimis patikrinti, kodėl Donelaitis štai stato Našlių namus, vis pagalvodamas, kaip ir nuo gaisro apsisaugoti.

D. K. Prūsijos valdžia buvo nustačiusi griežtus saugumo nuo gaisro reikalavimus – atstumus tarp pastatų ir pan.

K. P. Kalbant apie privalomą pradinį mokymą – ar buvo bent dalis lietuviškų mokyklų?

D. K. Buvo. Yra patikimų statistikos duomenų. Mokymas lietuviškojo kaimo mokyklose vyko lietuvių kalba. Žinoma, naudota ir vokiečių kalba.

D. D. Vis daugiau buvo vokiškai...

D. K. Donelaičio laikais dar ne tiek, padėtis pasikeitė vokiškojo nacionalizmo suvešėjimo metu XIX amžiuje. XVIII amžiuje dar mokyta lietuvių kalba, buvo išleisti visi mokykloje naudoti vadovėliai: elementoriai, katekizmai, Biblijos, Naujieji testamentai. Mokyta ir iš giesmyių: rengti krikščionių bendruomenės nariai. Žinoma, veržiantis civilizacijai, vokiečių kalba savaime vaidino vis didesnę vaidmenį.

V. D. Grėsmių negalėjo nebūti.

A. P. Bet pati liuteronybė gynė lietuvių kalbą, net XX a. Lietuvininkai vis rėmėsi Ketvirtuoju Dievo įsakymu: „Gerbk savo tėvą ir motiną...“; tu turi melstis taip, kaip meldėsi tavo tėvai ir seneliai... Donelaičio laikais tai tikrai dar turėjo būti įaugę į kraują.

K. P. Donelaitis, ko gero, savo kūrybos neketino publikuoti, „Metus“ turime Rėzos dėka...

D. K. Manau, kad ketinimų turėjo, tačiau nei pats Donelaitis, nei patys artimiausi jo įpėdiniai, iš našlės gavę rankraštinių palikimą, to nepadarė. Kodėl? Tokį klausimą nuolat užduodame, tačiau nė vienas įtikinamai neatsakome. Aš laikausi cenzūros kaip svarbiausio stabdžio versijos, kai kurie vokiečių profesoriai, su kuriais bendravau konferencijose, jai nepritaria. Už Donelaičio pirmąją publikaciją 1818 metais paminklo nusipelno Karaliaučiaus universiteto profesorius, teologas ir Lietuvių kalbos seminaro vedėjas Liudvikas Rėza. Be jo niekas kitas tuo metu Donelaičio raštų spaudai nebūtų galėjęs parengti. Po jo visus raštus dar kartą 1865 ir 1869 m. išleido filologijos profesoriai vokiečiai Augustas Schleicheris ir Ferdinandas Nesselmannas. Visi XIX amžiuje pasirodę Donelaičio palikimo leidimai buvo ne grožinės knygos, bet akademiniai moksliniai veikalai. Juos vadinčiau šaltiniotyrimėmis publikacijomis.

K. P. Ar galima tikėtis, kad Donelaitis bus paminėtas ir jo gimtajame krašte? Petras Repšys minėjo, kad jam buvo užsakyta atminimo lenta ant Karaliaučiaus universiteto – su Lietuvos evangelikų liuteronų vyskupu M. Sabučiu jau buvo suderintas įrašo tekstas – „Metų“ pirmoji eilutė lietuvių, vokiečių bei rusų kalbomis. Ar tebeketinama tai daryti?

D. K. Tikrai ta idėja įgyvendinama. Jau nemaža diskutuota dėl įrašo, dėl kalbų eiliškumo. Iš pradžių siūlyta įrašą skelbti rusiškai-vokiškai-lietuviškai, bet susiprotėta: pirma eilutė gali būti rusiška, nes lenta kabinama Karaliaučiuje, dabar jau rusiškame mieste, bet lietuvių kalba turi eiti prieš vokiečių. Jis gi lietuvių, ne vokiečių literatūros klasikas. Svarstėme ir įrašo žodžių prasmę: lietuviškai privalu rašyti „kunigas“, o ne „pastorius“, kaip Lietuvos liuteroniškosios bažnyčios ir Mažosios Lietuvos lietuvių kalbos tradicija reikalauja. Ji neturėjo tokių žodžių kaip „pastorius“ ir „kirché“, nors kai kurie šių laikų mažaraščiai juos bando įbrukti. Žodžiu, darbo grupė lentos tekstą patvirtino, dabar laukiame skulptoriaus kūrinio.

N. K. UNESCO minėti Donelaičio jubiliejų siūlė tik Lietuva, o štai Oginskį – Lietuva, Baltarusija ir Lenkija. Manau, buvo galima ir Vokietijai pasiūlyti prisijungti minint Donelaitį – juk jo išsilavinimas iš vokiško Karaliaučiaus universiteto. Donelaitis dabar yra tapęs tarsi priekaištu visai šio krašto istorijai, jis ir reikalingas, ir nereikalingas. Dabar, kai jo jubiliejus pažymimas viso pasaulio mastu, paskutiniu metu įsijungė ir Maskva. Jau buvo atvažiavę į Tolminkiemį maskviečiai, jie patys kuria savo Donelaičio paminėjimo programą, Tolminkiemio muziejų siūlo padaryt viso regiono kultūros centru. Tik baugu, kad tas mūsų atstatytas Tolminkiemis su paprastais žvyro takeliais nebūtų „sumodernintas“. Net to muziejaus vedėja Silova susirūpinusi, kad nebūtų per daug užsimota.

Mano darbai, sutinkant Donelaičio jubiliejų, labiau praktiški. Žiūrint iš laiko perspektyvos, reikia pasidžiaugti, kad per praėjusius 50 metų (nuo Poeto 250 metų jubiliejaus minėjimo) atstatyta K. Donelaičio bažnyčia, restauruota klebonija, sutvarkyta memorialo teritorija, K. Donelaičio gimtinės – Lazdynėlių – vietoje gražiai ošia 1989 m. pasodinti ąžuolaičiai. Belieka tikėtis, kad paremiant tarptautinei organizacijai UNESCO galbūt Rusijos Federacija sugrąžins su pasaulinio garso poeto Donelaičio gyvenimu ir kūryba susietai vietai Tolminkiemio vardą.

D. K. Jūs padarėte milžinišką darbą. Galimybe buvo pasinaudota laiku.

N. K. Tikrai laiku. Sovietmečiu, kai Donelaičiui buvo 250 metų, mūsų rašytojai iškėlė būtinybę jį įamžinti, kilo bendra jo pagerbimo banga. O po 1990 metų Tolminkiemio memorialinį muziejų Kaliningrado valdžia nužemino nuo sąjunginio iki srities lygio. Dabar, kai jau ir UNESCO Donelaitį iškėlė, galima tikėtis, kad muziejaus statusas vėl pagerės. Kai norėta padaryti iš muziejaus cerkvę, mes argumentavom, kad Lietuvos pinigais daryta, medžiagos vežtos, žmonės dirbo iš Lietuvos.

D. D. Net konferencijose Maskvoje teko girdėti teiginių: „Mes atstatėme...“ Nėra minimi nei ponas Kitkauskas, nei Lietuva.

N. K. Bendrauju su dabartinio Kaliningrado atstovais, su šviesiu žmogumi rašytoju Borisu Bartfeldu. Jis parašė tekstą rusų kalba išleistai mūsų knygai apie Tolminkiemį,

Donelaitį. Knygos įžangoje leidėjų aptakiai parašyta, kad „1964 m. Kaliningrado srities vadovybė priėmė sprendimą restauruoti buvusią liuteronų bažnyčią Čistyje Prudy gyvenvietėje, finansiškai paremiant RFSR“. Bet mūsų knygoje aš pateikiu savo rašytą dienyną: kokią dieną į ten važiuota, kas daryta; yra pasakyta ir tai, kad Kaliningradas atsisakė finansuoti, negalim dirbti, po metų jau Lietuva davė pinigų... Šiais metais bus minimas ir Pirmojo pasaulinio karo šimtmetis, į Kaliningrado sritį suvažiuos įvairios užsienio šalių delegacijos, numatoma jas nuvežti ir į Tolminkiemį, šis kultūros objektas šiuo požiūriu bus svarbus.

A. P. Ar pasirengimas jubiliejiniams metams mus privertė atšviežinti žvilgsnį į Donelaitį? Mane, pavyzdžiui, sutrikdė žinia, kad ir šiemet Anna Regina tampa Ona (tegu ir meniniame kūrinyje), negana kad sovietmečiu Martos buvo verčiamos Mortomis... Ar esame įveikę savąjį stereotipą, kad to krašto realijas būtinais reikia lietuvinti, perleisti per mūsų patriotinę prizmę?..

V. D. Šis klausimas mane grąžina prie rašytojos ir literatūrologės Birutės Baltrušaitytės, prie dailininkės Evos Labutytės... Birutė sprendė šį klausimą: ne, ne Mortos – ne Morta, o Marta Raišukytė, Marta Zauniūtė... Anė Jagomastaitė. Tą klausimą jau reikėtų laikyti išspręstu. Ir jei to krašto (ir Didžiosios Lietuvos taip pat) liuteronai nenori, kad jų dvasininkas būtų vadinamas pastoriumi (kaip mes įpratę) – šventa jų teisė. Turėtume saugoti to krašto pėdsakus, jų likę labai nedaug, bet jie mums brangūs. Tai sakau ir prisimindama abi savo veliones bičiules, ypač – Labutytę, kuri turėjo išskirtinai stiprų to krašto, Liuteronų bažnyčios, kultūros jautimą, jautė pareigą būti ir parapijos nare, prisiimti kultūrinius įsipareigojimus... Man tai gyvi Mažosios Lietuvos paliudijimai, kurie suriša ir su Donelaičiu, su ta žeme, jos tradicija. O Donelaičio atnaujinimas vyksta kiekvieno mūsų sąmonėje individualiai. Reikia įgyti ar bent sustiprinti moralinę teisę kalbėti apie Donelaitį.

D. K. Donelaitis vilioja – tai tarsi viršukalnė atskilusi nuo ledkalnio, plaukianti, mes ją stebim iš tolo, bijodami priartėti, jis per didelis... Mes jį mažai pažįstame, bet to siekiame.

V. D. Ir mūsų Rolandas Kazlas, aktorius, pagavo Donelaičio reikšmę. Susirado ir tikrą spektaklio pavadinimą – „Ne pagal šio pasaulio madą“. Kokia prasmė kritikuoti kokią smulkmeną ar antraeilį dalyką, kai esmė švari ir graži. Populiarus aktorius tikrai prisidės prie Kristijono Donelaičio gyvesnio jautimo. Ačiū jam.

D. D. Artėjant jubiliejui, visi darosi dėl Donelaičio šiek tiek pamišę, randasi pernelyg daug žmonių, norinčių pasinaudoti proga parodyti save. Būtų daug gražiau, jeigu tie žmonės sutelktų jėgas tam, kad Lietuva Donelaitį skaitytų ir skaitydama permantų. Jokie minėjimai, jokie gražūs žodžiai apie Donelaitį (taip pat ir čia pasakyti) neturės prasmės, jei jo kūrybos neskaitys ir jaunas, ir senas.

D. K. Nesutiksiu su pasakymu, kad daroma ir kalbama per daug. Į priekį žengsime tik pasiekę kritinį Donelaičio žinojimo lygį. Juk aišku, kad tik traktuočių įvairovė leidžia priartėti prie visuminio poeto paveikslo. Štai ką tik buvau renginyje Šilutėje, klausėme „Ramytės“ folkloro ansamblio: dainuota Mažosios Lietuvos tarme, tarmiškai skaityti tekstai... Po koncerto vadovė Giedrė Pocienė uždavė klausimą: ar ansambliciai galėtų Donelaitį versti į klaipėdiškių tarmę? Manau, kad galėtų, nors Donelaitis buvo toli nuo klaipėdiškių tarmės. Juolab, kad esama pasirengusių tai padaryti žmonių, tokių, kaip iš

Drevernios kilusi mokytoja Vaida Galinskienė. Mano nuomone, reikia daryti kuo daugiau, jei net keturi penktadaliai tų rezultatų bus nevykę, pasiremsime nors tuo vienu penktadaliu: būsime atsistoję ant kelmelio, nuo kurio Donelaitis jau bent kiek geriau matysis.

K. P. Donelaitis, kreipdamasis „mano skaitytojau“, matyt, įsivaizdavo, kad bus ir lietuvių, jį skaitančių... Mes dabar kalbame apie jo idėjas, vaizdus, veikėjus, apie ryškų „Metų“ audinį, struktūrą, Donelaičio moralines nuostatas, bet man didžiausią išpūdį daro būtent jo poetinės kalbos jėga. O tai mano, šio tokio poeto, įsitikinimu, nesugalvojama, nepadaroma, neišdailinama. Tai paprasčiausiai pasirašo savaime, ir išaiškinti to savaimingumo neįmanoma. Donelaičio hegzametras stulbinamai tobulai pritaikytas lietuvių kalbai.

D. D. Aleksas Girdenis teisingai, mano manymu, įrodė, kad Donelaičio hegzametras – kitoks. Niekas nei prieš, nei po Donelaičio nerašė tokiu hegzametru! Donelaitis sujungė antikinį (ilgų ir trumpų skiemenų kaita) ir šiuolaikinį (kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų kaita) hegzametrus. Tad kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų sekai jis suteikė antikinį pamušalą. Visose srityse jis gebėjo padaryti kažką nauja.

K. P. Tokių dalykų nesugalvosi. Jo galvoje turėjo gausti į pasąmonę išigėręs Homero hegzametras ir kildamas į paviršių virsti būrų kalba. Mes visi jaučiame jo poezijos jėgą, tačiau kalbėti tegalime apie apčiuopiamus dalykus.

D. D. „Metai“ – tai didis kūrinys, jis aprėpia visybę: kalba apie pasaulio sąrangą, apie žmogaus paskirtį ir vietą žemėje, apie santykius su kitais žmonėmis ir su gyvuliais, kurių irgi nedera skriausti (*kam spardai kumelio šonus* – RG 495), atskleidžia lietuvių valstiečių bendruomenės buities ir būties pilnatvę ir tos kolonistų apsuptos bendruomenės išlikimui iškilusį pavojų: būrai *Vokiškas dainas dainuot ir keikt pasipratin / Ir kaip vokiečiai kasdien į karčemą bėga*. (RG 428–430), mergaitės nebenori dėvėti tradicinių margų sijonų, vyrai perima svetimšalių apavą. Todėl Donelaitis rėžia atėjūnams: *Tu prancūziškas žiopyly su šeisteriu storu / Ir kas dar daugiau susibastėt Lietuvą vargint, / Kas jums liepė mus ir žmones mūsų paniekint? / Ar negalėjot ten pasilikti, kur jus nuperėjo / Ir varles bei rupuižes jus est pamokino?* (ŽR 530–541). Donelaitis atsistoja šalia žemiausio socialinio sluoksnio žmonių, laiko juos savo tautiečiais, broliais, draugais, padaro savo epo veikėjais ir heroizuoja juos, jų veiklą.

D. K. Man Donelaitis – paprastas kaimo žmogus, kiek prieštaringas, pareigos suvaržytas Prūsijos pilietis ir stropus Tolminkiemio sodininkas ir ganytojas, tačiau modernus ir universalus XVIII amžiaus antrosios pusės kūrėjas horizonto lygiu. Dėl to jis mus vilioja – jis tarsi viršukalnė ar nuo žemyno savaime nuslinkęs ledkalnis. Plaukia pats sau, jį stebim iš tolo, bijome priartėti. Jis mums per didelis... Mes jį mažai pažįstame, bet stengiamės taisyti. Reikia daugiau sutelktų pastangų. Ir ne tik lietuvių. Donelaitis yra ir vokiečių kultūros dalis.

